

Hassamancıoğlu, U., Akın, A., Yoldaş, C. ve Şahin, S. (2020). Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerde, aile içi roller ve çocuğu tanıma becerilerinin aile yılmazlığına etkisinin incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), 1176-1200.

Araştırma

Makale Geliş Tarihi: 03.04.2020

Makale Kabul Tarihi: 16.06.2020

ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUĞA SAHİP AİLELERDE, AİLE İÇİ ROLLER VE ÇOCUĞU TANIMA BECERİLERİNİN AİLE YILMAZLIĞINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Investigation of the Effects of Family Roles and Child Recognition Skills on Family Resilience in Families with Special Needs Children

Uğur HASSAMANCIOĞLU*

Ayşe AKIN**

Ceren YOLDAŞ***

Semra ŞAHİN****

* Öğr. Gör. Kapadokya Üniversitesi, Kapadokya Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Programı, ORCID: 0000-0003-4108-2885, ugur.hassamancioglu@kapadokya.edu.tr

** Öğretmen, MEB-Özel Yeteneklilerin Geliştirilmesi Daire Başkanlığı, ORCID: 0000-0001-9273-093X, aayseakin@gmail.com

*** Okul Öncesi Öğretmeni, Tema Koleji, ORCID: 0000-0001-6238-0326, crn_ylds@hotmail.com

**** Öğr. Gör. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-5132-1451, semra.sahin@hacettepe.edu.tr

ÖZET

Planlanan bu çalışmada, özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin yılmazlık düzeylerinin, çocuklarını tanıma becerilerinin ve aile içi rol dağılımlarının incelenmesi ve aralarındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Ankara'da özel eğitim kurumlarında bireysel eğitim alan özel gereksinimli çocukların aileleri oluşturmaktadır. Araştırmaya toplam 104 gönüllü anne ve baba katılmıştır. Ailelerin yılmazlık düzeylerini belirlemek üzere Aile Yılmazlığı Ölçeği (AYÖ), çocuklarını tanıma becerilerini belirlemek üzere Çocuk Eğitimi Yeterliği Ölçeğinin (ÇEYÖ) 'Çocuğu Tanıma' alt ölçeği ve aile içi rol dağılımlarını belirlemek üzere Aile Değerlendirme Ölçeğinin (ADÖ) alt ölçeği 'Roller' kullanılmıştır. Veriler üzerinde betimsel istatistikler uygulanmıştır. Aile yılmazlık düzeyi, roller ve çocuğu tanıma becerileri arasındaki ilişkinin belirlenmesi üzerine korelasyon analizleri yapılmıştır. Aile içi rol dağılımları ve çocuğu tanıma becerilerinin aile yılmazlığı üzerindeki etkisini belirlemek üzere Çoklu Regresyon analizi kullanılmıştır. Sonuçlara göre; aile içi rollerin çocuğu tanıma becerisi ve aile yılmazlığıyla ve çocuğu tanıma becerisinin de aile yılmazlığı alt ölçeklerinden öz-yetkinlik ve kendini kontrolle

ilişkili olduğu görülmüştür. Aile içi rollerin, çocuğu tanıma değişkenine göre aile yılmazlığı puanı üzerinde daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonuçları özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerle gerçekleştirilecek diğer çalışmalar için pilot ve örnek bir çalışma olarak ele alınabilir.

Anahtar kelimeler: Özel gereksinim, özel gereksinimli çocuğa sahip aileler, aile yılmazlığı, aile içi roller, çocuğu tanıma becerileri

ABSTRACT

This research was aimed to investigate the resilience levels of the families with special needs children, their ability to recognize their children, and their role distribution and to determine the relationship between them. Relational screening model was used. The sample of the study consists of 104 volunteer mothers and fathers whose children receive individual treatment from private educational institutions in Ankara. Family Resilience Scale (FRS), Child Education Efficiency Scale (CEES) 'Child Recognition' subscale and the Family Assessment Device (FAD) subscale 'Roles' were used. Descriptive statistics and correlation analyzes were conducted on the determination of the relationship between family resilience level, roles and child recognition skills. Multiple regression analysis was used to determine the effect of family role distributions and child recognition skills on family resilience. According to the results; family roles were related with the ability to recognize the child and family resilience, and the ability to recognize the child was related to self-efficacy and self-control, which were among the family resilience subscales. Family roles are more effective on resilience score than child recognition variable. This results can be addressed as a pilot and a sample study for other studies to be carried out with parents with special needs children.

Key words: Special needs, families with special needs children, family resilience, family roles, child recognition skills

GİRİŞ

Toplumun en küçük yapısını oluşturan “aile” kavramı içinde “ebeveyn-çocuk” ilişkisi oldukça önemlidir. Her ebeveyn neslinin devamı için sağlıklı bir çocuk dünyaya getirmek ister ve bu beklentiler içerisinde kendilerine bir yol haritası çizer (Özsoy Altuğ, Özkahraman ve Çallı, 2006). Bu doğrultuda oluşturulan aile içindeki sorumluluklar ve aile içi roller bireylerin birbirleriyle olan iletişimlerini etkileyerek aile içinde güçlü ve sosyal bir yapının oluşmasına zemin hazırlar (Greeff, 2000). Fakat her çocuk birbirinden farklı özelliklerle dünyaya gelir ve bu özellikler her bireyin kendine özgü olmasını sağlar. Aileye yeni katılacak çocuğun özel birtakım gereksinimleri varsa bu durumda “ebeveyn-çocuk” ilişkisinde farklı faktörler de devreye girebilecektir. Çocuğun bilişsel, motor, dil, sosyal-duygusal gelişim ve özbakım alanındaki performansları, bu performansları çerçevesinde gereksinimleri; yaşamlarını hangi oranda bağımsız geçirebileceği ile ilgili çeşitli soruları, sorunları, çözüm yollarını, destek hizmetleri beraberinde getirmektedir. Aileye yeni katılan tüm çocukların dünyaya geliş süreci ebeveynler üzerinde belirli bir düzeyde stres etkeni oluşturabilirken, özel gereksinimli çocuğun aileye katılımı ailenin tüm düzeninde yeni

yapılandırmalara yol açabilmekte ve aile birliğinin düzenlenmesinde birtakım güçlükler neden olabilmektedir (Sivrikaya ve Çiftçi-Tekinarslan, 2013). Çocuğun tüm yaşam alanlarında yüz yüze kaldığı tüm güçlükler, çocukların ebeveynlerine bağımlılıklarını artırabilmekte ve bireylerin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyerek ailelerde karmaşık duyguların yaşanmasına, aile bireylerinin neyi nasıl yapacaklarına, kimden yardım alacaklarını bilememelerine neden olabilmektedir (Özşenol vd., 2003; Köksal ve Kabasakal, 2012). Dolayısıyla çocuklarının engel tipi, gereksinimi, bulunduğu ortam gibi çeşitli faktörler yaşadıkları güçlüklerin seviyesini değiştirebilmektedir. Özel eğitim gerektiren çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları tüm bu zorluklar ve stres; kaygı düzeylerini artırarak aile içi rollerde, ailenin çocuklarına karşı tutumlarında ve yılmazlık düzeyinde sorunlara bozulmalara neden olabilmektedir. Bu konuda aile içi sorunlarla baş edebilme konusunda ailenin güçlendirilmesi bir bakıma güçlü bir çocuğun yetişmesine de hizmet edecektir. Aile üyelerinden özellikle annenin, hem aile dinamiğinde önemli bir rol alması hem de çoğu zaman özel gereksinimli çocuğun sorumluluğunun büyük bir oranını üstlenmesi, aile içi rol dağılımı dengelerini değiştirebilmektedir. Ebeveynlerin ebeveynlik rollerini yerine getirebilmeleri, çocuklarının engellerini kabul edebilmeleri ve bu doğrultuda gerekli gelişimsel ve eğitimsel destekleri almaları gerektiği ile ilgili çalışmalar mevcuttur (İlhan, 2017). Bu noktada ebeveynlerin çocuklarını tanıma yetisi, ailelerin çocuklarını kabul etme ve yaşadıkları zorluklarla mücadele etme becerilerinde kilit rol oynamaktadır (Ergin vd., 2007). Aydın ve Yamaç tarafından 2014 yılında zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin tutumlarının incelendiği bir çalışmada özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin ebeveyn tutumlarında çocuğunu kabul etmenin ailenin yılmazlık seviyesine olumlu bir katkı sağladığı bulunmuştur.

“Yılmazlık” konusu özel gereksinimli bir çocuğun yaşam sürecinde ailenin yaşadığı olaylar karşısında daha güçlü kalmasına ve mücadele açısından daha istekli ve motivasyonda olmasına yardımcı olmaktadır. Bir bakıma hayatta karşılaşılan stresli ve zorlu yaşam koşullarına rağmen; dayanıklı ve esnek olabilme, zorluklara ya da travmatik deneyimlere karşı uyum sağlayabilme, güdülenme ve motivasyon becerileri ile hayata karşı olan umudunu sürdürme yetkinliği olan “yılmazlık” kavramı özel gereksinimli çocuğu ailelerde koruyucu bir kalkan gibidir (Gizir, 2006). Elbette ki yılmazlığın da etkilendiği ya da etkilediği çeşitli faktörler söz konusudur. Önemli olan yılmazlığın olumlu yönde etkileyen faktörlerin varlığıdır. Ancak bunun tersi durumda çeşitli problemlerin görülmesi muhtemeldir. Örneğin; aile içindeki yılmazlığı etkileyen faktörlerle ilgili yapılan çalışmalarda aile içinde isyan-yılgınlık duyduğunu ifade eden

ebeveynlerin, kendi ebeveynlik rolleri ve davranış kontrolü boyutlarında sıkıntılar yaşadığını göstermiştir (İçmeli vd., 2008). Başka bir çalışmada ise özel gereksinimli ya da normal gelişim gösteren çocukların ailelerinde fark etmeksizin stresle başa çıkma stratejileri üzerinde çocuk-aile etkileşiminin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Cuzzocrea vd., 2015). Tüm bu çalışmalar göz önüne alındığında, özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin kendi yaşantıları, sosyal çevrelerindeki ilişkiler, gelir durumu gibi birçok alanda sorun yaşadıkları ile ilgili bulgulara rastlanmıştır. Dolayısıyla ailenin bu sorunlarla baş edebilme konusunda yılmazlık düzeylerinin önemli olduğu düşünülebilir. Ailenin karşılaştıkları sorunlarla baş etme, sorunları kendi potansiyellerini kullanarak çözüm önerileri oluşturma ve aile içindeki tüm bireylerin iyi olma hali göz önünde bulundurulduğunda; desteğe ihtiyaç duydukları ortaya çıkmaktadır. Bu noktada; alana özgü yapılan çalışmalarda konuya temel bir bakış açısı kazandırmak, risk altında olan çocuklar ile aileleri için koruyucu ve önleyici tedbirler kapsamında bireylerin başvurabilecekleri stratejiler geliştirmek oldukça önemlidir.

Sonuç olarak; özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin, çocuklarını tanımalarının, gereksinimlerini bilerek bilinçli davranışlar sergilemelerinin, aile içi rol dağılımı açısından da birbirlerine destek olmalarının yararlı olacağı bu durumun karşılaşılabilecekleri sorunlarla baş edebilme konusunda gerek bireysel gerekse aile olarak önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Planlanan bu araştırma ile özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin çocuklarını tanıma ve aile içi rol dağılımlarının algılanan yılmazlık düzeylerine etkisinin araştırması amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında elde edilen bulguların aile gereksinimlerinin belirlenmesine, aileye verilecek hizmetlerin sunulabilmesine, müdahale programlarının da içeriğini ve niteliğini belirtme açısından büyük önem taşıyacağı ve ailelerin algıladıkları stres seviyelerini düzenlemelerine ve yılmazlık seviyelerini güçlendirmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışma öncelikle pilot bir çalışma olarak planlanmış olup, kapsamlı yürütülecek olan çalışma için de bir ön hazırlık niteliği taşımaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin aile içinde algıladıkları roller ve engelli çocuğu tanıma becerilerinin aile yılmazlığına olan etkisinin araştırılması amaçlanmıştır.

Araştırmada ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarını tanıma becerileri, aile içi rol dağılımlarının nasıl yapıldığı, sorunlar karşısında nasıl güçlü olabildikleri, bu gücü kazanmalarında aile içi rollerin ve çocuklarını gerçekçi bir gözle tanıyıp tanımadıklarının etkisinin olup olmadığı gibi merak edilen birçok değişken vardır. Dolayısıyla planlanan bu araştırmada birden fazla değişken arasındaki birlikte değişim varlığı ve derecesini belirlemeyi amaçlayan (Karasar, 2009: 81) “ilişkisel tarama modeli” kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini Ankara’da yaşayan özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynler oluşturmaktadır. Örneklem belirlenirken uygun örnekleme (Kılıç, 2013) kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Ankara İl merkezinde bulunan tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 5 Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezinde bireysel ve grup eğitimi alan çocukların ebeveynleridir. Örnekleme katılım gönüllük esasına dayanmakta olup sayı 104’tür. Örneklemi oluşturan ebeveynlerin özel gereksinimli çocukların yaşları da 3-21 arasında değişmektedir. Tablo 1 ve 2’de örneklemi oluşturan ebeveynlere ait demografik bilgiler bulunmaktadır.

Tablo 1. Araştırmada Yer Alan Anne ve Babaların Demografik Özellikleri

Demografik bilgiler-I		Anne		Baba	
		Sayı (n: 104)	%	Sayı (n:104)	%
Yaş	27 ve altı	6	5,8	3	2,9
	28-33 yaş	24	23,1	14	13,5
	34-39 yaş	30	28,8	19	18,3
	40-45 yaş	27	26,0	41	39,4
	46-51 yaş	11	10,6	19	18,3
	52-63 yaş	6	5,8	8	7,7
Öğrenim Düzeyi	İlkokul	21	20,2	9	8,7
	Ortaokul	9	8,7	2	1,9
	Lise	27	26,0	28	26,9
	Önlisans	8	7,7	7	6,7
	Lisans-Yüksek Lisans	35	33,7	46	44,2
	Cevap alınamadı	4	3,8	12	11,5
Çalışma durumu	Çalışıyor	40	38,5	92	88,5
	Çalışmıyor	60	57,7	-	-
	Cevap alınamadı	4	3,8	12	11,5

Tablo 1'e göre, araştırmaya katılan annelerin büyük çoğunluğunun (%28,8'i) 34-39 yaş arasında olduğu, babaların da büyük çoğunluğunun (%39,4'ü) 40-45 yaş arasında olduğu bulunmuştur. Annelerin %26'sı lise mezunu, babaların ise, %44,2'si lisans-yüksek lisans mezunudur. Annelerin %57,7'si çalışmıyorken, babaların %88,5'i çalışmaktadır.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Ebeveynlerin Diğer Demografik Özellikleri

Demografik bilgiler-II	Açıklama	Sayı (n: 104)	%
Anne ve Baba Birlikteliği	Birlikte yaşıyorlar	90	86,5
	Ayrı yaşıyorlar	14	13,5
Aile Yapısı	Geniş Aile	19	18,3
	Çekirdek Aile	85	81,7
Çocuk Sayısı	1	33	31,7
	2	49	47,1
	3	19	18,3
	4	2	1,9
	5	1	1,0
Özel Gereksinimli Çocuğun Tanı Raporu	Mental Retardasyon	26	25,0
	İşitme Engeli	8	7,7
	Otizm	45	43,3
	Dil ve Konuşma Bozukluğu	8	7,7
	Öğrenme Güçlüğü	3	2,9
	Serebral Palsi	3	2,9
	Bilişsel Yetersizlik	6	5,8

Araştırmaya katılan ebeveynlerin %86,5'i birlikte yaşamaktadır. Ailelerin %81,7'si çekirdek aile yapısına, %47,1'i iki çocuğa sahiptir. Ebeveynlerin %43,3'ünün çocuğu otizm tanılıdır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından oluşturulan bu form yaş, aile yapısı, çocuk sayısı gibi örnekleme tanımaya yönelik sosyo-demografik bilgileri içermektedir.

Aile Değerlendirme Ölçeği (ADÖ)

Epstein, Baldwin ve Bishop tarafından geliştirilen ve Işıl Bulut tarafından 1990 yılında Türkçeye uyarlanan ölçek, 12 yaş ve üstü aile bireylerine bireysel uygulanmaktadır.

Ölçeğin alt ölçeklerinin Cronbach-alfa ile değerlendirilen iç tutarlık katsayıları .38 ile .86 arasında değişmektedir. Ölçeğin boşanma sürecinde olan ve olmayan aileler üzerinde yapı geçerliliği değerlendirilmiş ve ölçeğin iki grubu anlamlı düzeyde ayırt ettiği bulunmuştur. “Ölçek, problem çözme, iletişim, roller, duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü, genel işlevler olmak üzere” 7 alt ölçek ve 60 madde içermektedir (Bulut, 1990; akt: Şenses-Dinç vd., 2018). Her madde için “aynen katılıyorum” ya da “büyük ölçüde katılıyorum”, “biraz katılıyorum”, “hiç katılmıyorum” seçeneklerinden birinin seçilmesi ve işaretlenmesi istenmektedir.

Yapılan bu araştırmada özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin aile içi rolleri ile ilgili bilgi edinebilmek için Aile Değerlendirme Ölçeği (ADÖ)’nin “*Roller*” alt ölçeği kullanılmıştır. Roller alt ölçeği toplam 11 maddeden oluşmaktadır.

Çocuk Eğitimi Yeterliği Ölçeği (ÇEYÖ)

Yeşil, Arslanderen ve Şahan (2018) tarafından geliştirilen ölçek, öz değerlendirmeye dayalı olarak anne ve babaların çocuk eğitimi konusundaki yeterlik düzeylerini belirlemek amacıyla oluşturulmuştur. Çocuk Eğitimi Yeterliği Ölçeği (ÇEYÖ), beş alt faktörü içermektedir. Sorumluluk kazandırma, iletişim-etkileşim, çocuğu tanıma, çocuğu geliştirme ve çocuğu yönlendirme alt faktörlerinden oluşan ölçek toplam 37 maddeden oluşmakta olup 5’li likert tipi bir ölçektir. ÇEYÖ’nün cronbach alfa güvenilirlik katsayıları ‘Çocuğu Tanıma’ alt faktörü için 0.85, ‘Sorumluluk Kazandırma’ için 0.87, ‘İletişim-Etkileşim’ için 0.85, ‘Çocuğu Geliştirme’ 0.94, ‘Çocuğu Yönlendirme’ için 0.76 ve ölçeğin geneli için 0.94 olarak bildirilmiştir. Test tekrar test yöntemi ile de kararlı ölçümler yapıldığı görülmüştür.

Yapılan bu araştırmada özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin çocuklarını ne kadar tanıdıkları ile ilgili bilgi edinebilmek amacıyla Çocuk Eğitimi Yeterliği Ölçeği (ÇEYÖ)’nin “*Çocuğu Tanıma*” faktörü, veri toplama araçları arasında yer almıştır. “*Çocuğu Tanıma*” faktörü 8 maddeyi içermektedir.

Aile Yılmazlığı Ölçeği (AYÖ)

2010 yılında Kaner ve Bayraklı tarafından ebeveynlerin yılmazlık algılarını değerlendirmek için geliştirilen *Aile Yılmazlığı Ölçeği (AYÖ)*’nin, alt ölçeklerinden “Mücadelecilik-Meydan Okuma” 17 madde; “Yaşama Bağlılık” 8 madde; “Öz-Yetkinlik” 9 madde; “Kontrol” 3 madde olmak üzere toplam dört alt ölçekten ve 37 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin cronbach alfa güvenilirlik katsayıları, ‘Mücadelecilik-Meydan Okuma’ alt ölçeği için 0.91, ‘Öz-Yetkinlik - 0.87’, ‘Yaşama

Bağlılık - 0.82', 'Kontrol - 0.54' ve ölçeğin geneli için 0.94 bildirilmiştir. Beşli Likert tipi (beni çok iyi tanımlıyor-5 puan, beni hiç tanımlamıyor-1 puan) bir ölçek olan AYÖ'den alınan yüksek puanlar, yüksek yılmazlık düzeyini ifade etmektedir (Kaner & Bayraklı, 2010).

Yapılan bu araştırmada özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin yılmazlık algılarını değerlendirmek üzere *Aile Yılmazlığı Ölçeği (AYÖ)* seçilmiş olup tüm alt ölçekleri araştırmada kullanılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırma için öncelikle etik kurul onayı alınmıştır. Veri toplama sürecinden önce örnekleme dahil edilen her çocuğun ebeveynine çalışmaya katılım konusunda onam formları verilmiştir. Ebeveynlerden imzalı onam formları alınmıştır. Daha sonraki aşamada örnekleme katılmayı kabul eden her ebeveyne doldurmak üzere verilen araçları nasıl doldurmaları gerektiği ile ilgili bilgilendirmede bulunulmuştur. Veri toplama araçlarının doldurulma sürecinde de ebeveynler bireysel olarak formları doldurmuş olup formlarda anlamadıkları ya da sormak istedikleri herhangi bir soru olma ihtimaline karşı araştırmacılardan en az biri erişilebilir konumda olmuştur. Doldurdukları formları Örnekleme oluşturan ebeveynler, formları doldurduktan sonra araştırmacılara teslim etmişlerdir.

Verilerin Analizi

Veriler istatistiksel olarak incelenmeden önce, veriler içerisindeki bazı veriler değerlendirme dışı tutulmuştur. 4 anne ve babanın yaş, öğrenim düzeyi ve meslek bilgilerine ulaşılamamıştır. Anne ve baba yaş değişkeni kayıp verilerinin yerine, 'Kayıp gözlem yerine ortalamayı koyma (meansubstitution)' yöntemi ile verilerin ortalamaları atanmıştır (Köse ve Öztemur, 2014). Toplanan verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığı test etmek üzere örneklem verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Sonuçlara göre 'Aile Değerlendirme Ölçeği-Roller alt ölçeği ve Aile Yılmazlığı Ölçeği alt ölçekleri Kendini Kontrol, Mücadelecilik ve Yaşama Bağlılık skorlarının normal dağılım gösterdiği, 'Çocuk Eğitimi Yeterliliği Ölçeği alt ölçeği Çocuğu Tanıma' skorlarının ise normal dağılım göstermediği (Tablo 3) görülmektedir. Betimleyici analizlerle ebeveynlerin ölçeklerden aldıkları puanların ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri hesaplanmıştır (Tablo 4). Verilerin normal dağılım göstermediği durumlarda değişkenler arasındaki kuvvet ve yön ilişkisini incelemek üzere Spearman Korelasyon katsayısı ile gruplar arası farklılıkları belirlemek üzere parametrik olmayan test varsayımlarından Kruskal-Wallis Varyans

Analizi kullanılmaktadır (Alpay, 2016). Özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin roller, çocuğu tanıma ve yılmazlıkları arasındaki ilişkileri belirlemek üzere veriler üzerinde Spearman Korelasyon Analizi yapılmıştır (Tablo 5). Veriler üzerinde annelerin çocuğu tanıma, aile içi roller ve yılmazlık algılarının anne öğrenim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını açıklamak üzere Kruskal-Wallis Varyans Analizi (Tablo 6), çocuğu tanıma ve aile içi rollerin yılmazlık düzeylerine etkisini belirlemek amacıyla da Çoklu Regresyon Analizi uygulanmıştır.

Tablo 3. Toplam ve Alt Kategoriler Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

	Çarpıklık	Basıklık
ADÖ –Roller	,459	-,106
ÇEYÖ-Çocuğu Tanıma	-1,491	2,337
AYÖ Toplam Puanı	-,411	-305
<i>AYÖ- Mücadelecilik</i>	-,344	-,429
<i>AYÖ- Yaşama Bağlılık</i>	-,586	-,181
<i>AYÖ- Öz-Yetkinlik</i>	-,671	,210
<i>AYÖ- Kendini Kontrol</i>	-,326	,416

Araştırmada kullanılan veriler üzerinde normal dağılım sorgulanmıştır. Bir dağılımın çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında olması normal dağılımın var olduğuna kanıt olarak gösterilebilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2018). Tablo 3'e göre araştırmada kullanılan ADÖ-Roller skorları ile AYÖ skorları normal dağılım gösterirken ÇEYÖ-Çocuğu Tanıma skorları normal dağılım göstermemektedir (ÇEYÖ-Çocuğu Tanıma skorları basıklık değeri; 2,337).

BULGULAR ve TARTIŞMA

Özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin yılmazlık düzeylerinin, çocuklarını tanıma becerilerinin ve aile içi rol dağılımlarının incelenmesi ve aralarındaki ilişkinin belirlenmesi amacı ile yapılan bu çalışmadan elde edilen bulgular Tablo 4 ve Tablo 7 arasında verilmiştir.

Tablo 4. Aile İçi Roller, Çocuğu Tanıma ve Aile Yılmazlığı ile İlgili Betimsel Analizler

Değişkenler	n	Min.	Max.	\bar{X}	s.d.
ADÖ –Roller	104	1,27	3,64	2,2	,486
ÇEYÖ-Çocuğu Tanıma	104	25,00	100,00	82,2	16,2
AYÖ Toplam Puanı	104	61,00	185,00	138,6	24,1
<i>AYÖ- Mücadelecilik</i>	104	25,00	85,00	60,3	13,0
<i>AYÖ- Yaşama Bağlılık</i>	104	9,00	40,00	28,9	7,3
<i>AYÖ- Öz-Yetkinlik</i>	104	23,00	45,00	37,7	5,2
<i>AYÖ- Kendini Kontrol</i>	104	4,00	15,00	11,4	2,1

Tablo 4'e bakıldığında çalışmaya katılan ebeveynlerin 'ADÖ-Roller' alt ölçeğinden ortalama 2,2 puan aldıkları görülmektedir. Aile Değerlendirme Ölçeği – Roller alt ölçeğine göre alınan puanların 1 veya 1'e yakın olması ailenin sağlıklı olduğunu, 4 veya 4 de yakın olması ise sağlıklı işleyişi göstermektedir. Puanların ortalamasının 2'yi geçmesi aile içi rollerin bazı alanlarında sorunlar olabileceğini 2'nin altında oluşu ise aile içerisinde sağlıklı rol dağılımlarının olduğunu göstermektedir (Alacahan, 2010). Aile içi rol dağılımlarının, sorumluluk paylaşımının, sorumluluk almanın ve aile bireylerinin gelişimlerini desteklemek üzere görev paylaşımının belirlendiği bu ölçekte roller alt ölçeğinden alınan 2,2'lik puan örnekleme oluşturan özel gereksinimli çocuk ailelerinin, aile içi roller açısından ortalama bir düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca benzer şekilde Kocakaya ve Çalık Var (2018) da zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin ADÖ-Roller alt ölçeğinden 2.04 puan ortalamasına sahip olduklarını bulmuşlardır. Bu noktada ebeveynlerin ADÖ-Roller puan ortalamalarının 2'nin üzerinde olması, özel gereksinimlilikle birlikte duygusal tepkiler ve süreç içinde ebeveynlerin ihtiyaç duyabilecekleri yeni düzenlemeler düşünüldüğünde aile içi rollerin dağılımının tam olarak sağlıklı bir yapıda olmamasını açıklayabilmektedir.

Tablo 4'e göre Çocuk Eğitimi Yeterliliği Ölçeği (ÇEYÖ)-Çocuğu Tanıma alt başlığında çalışmaya katılan ebeveynlerin puan ortalamaları 82,2 bulunmuştur. ÇEYÖ-Çocuğu Tanıma ölçeğine göre 68-83 puan aralığı; 'Yeterli' olarak anlamlandırılmaktadır. Araştırmadan elde edilen bu bulgu, oldukça değerlidir. Çünkü ebeveynlerin çocuklarını tanımaları özellikle de özel gereksinimli bir çocukları varsa çok daha büyük önem taşımaktadır. Birçok toplum özel gereksinimliliği değerlendirirken çocuğun başarısından çok başarısızlığına odaklanabilmekte bu durumun da ailenin algısını, yaşam stilini olumsuz yönde etkileme olasılığı bulunmaktadır. Ebeveynlerin çocuklarını gerçekçi bir bakış açısı ile değerlendiremediklerinde ise çocuklarının gelişimi konusunda ebeveynlerin yeterli desteği verememe ihtimalleri olabilecektir.

Yapılan bu çalışmadan ebeveynlerin çocuklarını yeterince tanıdıkları ile ilgili elde edilen bulgunun çocuğun gelişimini ve aile bütünlüğünü destekleyeceğini düşündürmektedir.

AYÖ ölçeğinden alınabilecek en yüksek puan 185'tir ve çalışmaya katılan ebeveynlerin puan ortalamalarının Tablo 4'te 138,6 olduğu görülmektedir. AYÖ'den alınan yüksek puanlar, yılmazlık düzeyinin de yüksek olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada çalışmamızda ebeveynlerin yılmazlık düzeylerinin iyi düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Bazı aileler stres unsurları ve zorlukları güçlü bir şekilde atlatabilmekte, bazı aileler ise yaşanan krizlerle mücadele edemeyip dağılabilmektedir. Bu noktada yaşanan zorluklara direnç gösterme ve ailenin yeniden denge sağlayabilmesi için "yılmazlık" önemli bir kavram olmaktadır. Yılmazlık kavramı ebeveynler için risk faktörlerinden kaynaklı stres ya da sıkıntıların birleşimlerine karşı direnç gösterme ya da stres ve sıkıntıların üstesinden gelerek olumlu psikoloji geliştirmeye yönelik tutum ve davranışları içermektedir (Rutter, 2006). Bu konuda çalışmamızın bulgularını destekler nitelikte özel gereksinimli çocuk ailelerinin üst düzeyde yılmazlık sergilediklerini ve karşılaştıkları yeni strese sebep olacak durumlar karşısında kendi kaynaklarını hızla "harekete geçirebildiklerine" ilişkin bilimsel kanıtlar da artmaktadır (Krausse, 1991; akt: Howard vd. 2010). Yine Arellano, Denne, Hastings ve Hughes (2017) çalışmalarında geleceğe umutla bakan, kendilerini çocuğun yaşantısında etkili bir konumda gören ebeveynlerin daha az stres yaşadıkları sonucuna ulaşmışlardır. Yine Aydın ve Arslantürk-Egin (2018), aileye özel gereksinimli bir çocuğun katılımıyla birlikte ailenin engelle baş etme, uygun tedaviye ulaşma, uzmanlardan destek alma, hedeflere-hizmete ulaşma gibi pek çok konuda mücadele ettiklerini ve dayanıklılığın da bu noktada pekişebildiğini ifade etmektedirler. Çalışmadan elde edilen ebeveynlerin yılmazlık düzeylerinin yüksek olduğu bulgusunun aksine literatürde engelli çocuğa sahip ailelerin yılmazlık algılarının düşük olduğuna dair çalışmalar da bulunmaktadır (Palancı 2018; Altındağ Kumaş ve Sümer 2017; Kaner, Bayraklı ve Güzeller, 2011). Araştırmalardaki ortak nokta olarak ailelerin çocuklarının problemini kabullenme ve engel durumlarını algılama biçimindeki farklılıklara vurgu yapılmaktadır (Duygun ve Sezgin, 2003; Akkök, Aşkar ve Karancı, 1992).

Bailey (1989), çocuklarının yetersizliğinden dolayı aileleri de yetersizlikleri olan bir yapı olarak kabul etmenin, aile merkezli hizmetlerin amacını ve etkisini olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmektedir (akt. Howard vd., 2010). Dolayısıyla yetersizlikleri olan çocuk ile ailede patolojik bir uyumsuzluk beklentisinden çok ailenin ilerleyen

süreçte dayanıklılığına odaklanması gerektiği bu yaklaşımın da aileyi güçlendirme için önemli bir yaklaşım olabileceği düşünülebilir. Nitekim özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin aile yükü ile psikolojik sağlamlıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada ailelerde baskı unsuru oluşturabilecek durum ya da olayların psikolojik dayanıklılıklarını olumsuz yönde etkileyeceğini vurgulamaktadır (Bildirici, 2014). Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelere sunulan sosyal destek ve rehberlik yardımlarının ailelerin çocukların bireysel farklılıklarını kabul düzeylerini ve yılmazlık düzeylerini artırdıklarını vurgulamaktadır (Çetrez İşcan ve Malkoç, 2017). Bu noktada çalışmamızda ebeveynlerin yüksek yılmazlık düzeyleri, ailelerin sosyal destek almış/alıyor olabildiklerini, çevreleri kaynaklı özel gereksinimlilikle ilgili baskı hissetmedikleri, çocuklarını olduğu gibi kabul edebildikleri ve özel eğitim ve rehabilitasyon kurumlarının ebeveynleri güçlendirici bir konumda olabileceğini düşünülmektedir.

AYÖ Aile Yılmazlığı Ölçeği (AYÖ) sonuçları için yine Tablo 4'e bakıldığında; ebeveynlerin mücadele edebilme, zorluklara rağmen ayakta kalabilme gibi becerileri içeren 'Mücadelecilik-Meydan Okuma alt ölçeğinden en yüksek puanı aldıkları görülmektedir. Bulgularımızla örtüşür şekilde Dilsiz (2019)'in çalışmasında serebral palsi tanısı olan çocuğa sahip ebeveynlerin AYÖ alt ölçeklerinden en yüksek Mücadelecilik alanında puan aldıkları görülmektedir. Mücadele etmenin, sonuca ulaşma üzerinde zorlukların üstesinden gelme gücünü içerdiği göz önünde bulundurularak çalışmaya katılan ailelerin, engelli çocuğun kendisini gerçekleştirebilmesi için çocuğa rehberlik etme ve çocuğu destekleme konusunda güçlü oldukları ve çevrelerinden de sosyal destek alıyor olabildikleri düşünülmektedir.

Tablo 4'e göre ebeveynlerin en düşük puanı, bireyin yaşamını kontrol edebilme becerisini değerlendiren 'Kendini Kontrol' alt ölçeğinden aldıkları görülmektedir. Bireyin yaşamını kontrol edebilme becerisini değerlendiren (Altındağ Kumaş ve Sümer, 2017) AYÖ'nün Kendini Kontrol alt ölçeğinde geçen "Kontrol" kavramı genellikle içsel veya dışsal kontrol şeklinde açıklanmaya çalışılmakta olup kişinin yaşam koşullarına yönelik olarak; dışsal kontrollü bireyler toplumu ya da herhangi bir varlığı yaşamlarının kontrolcüsü olarak anlamlandırırken içsel kontrollü, yaşamları üzerinde sorumluluğun kendilerinde olduğunu düşünmektedir (Bhana ve Bachoo, 2011). Ailelerin özel gereksinimli çocuğa sahip olmasının getirdiği sorumluluklara bağlı olarak çocuğu desteklemeye yönelik çaba ve girişimleri, zamanı yapılandırılmaları, kaynakların kullanımı gibi pek çok faktörü dikkate alarak hayatlarının merkezine özel gereksinimli çocuklarını almalarına neden olabilmekte, ebeveynlerin

kendi gereksinimleri, istekleri ya da beklentileri, çocuklarının istekleri ya da beklentilerine kıyasla geri planda kalabilmektedir (Işıkhan, 2005). Genel olarak tüm ebeveynlerin çocukları söz konusu olduğunda sorumluluklarının daha büyük olduğu bir gerçektir. Araştırmadan elde edilen sonuca bakıldığında da kontrol odağı özel gereksinimli çocuk üzerindeki ebeveynlerin kontrol odağının kendilerinde olmasının zor olduğunu düşünülmektedir.

Tablo 4'te elde edilen bulgulara genel olarak bakıldığında; çalışmaya katılan ebeveynlerin aile içi rol dağılımlarının sağlıklı işleyişe yakın olduğu, özel gereksinimli çocuklarını yeterli düzeyde tanıdıkları ve yılmazlık düzeylerinin de yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarının yeterli düzeyde güçlü ve zayıf yönlerini bildikleri, ilgi ve ihtiyaçlarına hâkim oldukları ve çocuklarını tanıdıkları sonucuna da ulaşılabilmektedir. Çalışmadan elde edilen bu bulgu doğrultusunda araştırmaya katılan ailelerin özel gereksinimli çocuklarının gelişimleri konusunda beklenti içinde oldukları, karşılaştıkları zorluklarla mücadele edebildikleri ve çocuklarının kendi potansiyellerini kullanabilmeleri hususunda inançlı oldukları düşüncesi akıllara gelmektedir.

Araştırma kapsamında ebeveyn rolleri ve aile yılmazlığı düzeyleri arasında ilişki olup olmadığı ile ilgili olarak elde edilen bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Ailelerin AYÖ, ÇEYÖ ve ADÖ Sonuçları Arasındaki İlişkiler – Spearman Korelasyon Katsayısı

	2	3	4	5	6	7
ADÖ-Roller	-,266**	-,296**	-,282**	-,232*	-,280**	-,218*
ÇEYÖ-Çocuğu Tanıma		,164	,059	,124	,326**	,240*
AYÖ Toplam Puanı			,940**	,911**	,756**	,419**
AYÖ-Mücadelecilik Puanı				,808**	,590**	,237*
AYÖ-Yaşama Bağlılık Puanı					,624**	,345**
AYÖ-Öz-yetkinlik Puanı						,463**
AYÖ-Kendini Kontrol Puanı						1

*p<.05. **p<.01 (2= ÇEYÖ-Çocuğu Tanıma, 3= AYÖ-Toplam Puanı, 4= AYÖ-Mücadelecilik Puanı, 5=AYÖ-Yaşama Bağlılık Puanı, 6=AYÖ-Öz-yetkinlik Puanı, 7=AYÖ-Kendini Kontrol Puanı)

Tablo 5'e bakıldığında AYÖ toplam puanı ile AYÖ alt ölçekleri arasında (Mücadelecilik-Meydan Okuma, Yaşama Bağlılık, Kendini Kontrol ve Öz-yetkinlik) arasında; ÇEYÖ-Çocuğu tanıma skorları ile AYÖ-Özyetkinlik arasında ve ADÖ-Roller ile ÇEYÖ-Çocuğu tanıma, AYÖ toplam puanı, AYÖ-Mücadelecilik-Meydan Okuma ve

AYÖ-Öz-yetkinlik arasında $p<0,01$ düzeyinde anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. ÇEYÖ-Çocuğu tanıma ile AYÖ toplam skoru arasında anlamlı ilişkiler bulunamamıştır. Tablo 5'te dikkat çeken ADÖ-Roller ve diğer değişkenler arasındaki negatif anlamlı ilişkidir. Alanyazında konuyla ilgili yapılan çalışmaların çoğu bulgumuzla örtüşmemektedir. Örneğin, İlhan (2017), özel gereksinimli ebeveynlerin stres düzeyleri ve ebeveyn rolleri arasındaki ilişkinin incelenmesi üzerine yürütmüş olduğu çalışmada da stres düzeyi ve ebeveyn rolleri arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuştur. Greeff, (2000) yılmazlık düzeyinin artmasıyla aile içi rol dağılımının güçlenebileceğini ifade etmiştir. Ve yine diğer çalışmalar da eşlerin ebeveynlik rolleri sürecindeki aktif katılımlarının psikolojik sağlıklarını güçlendirdiği sonuçlarına ulaşmışlardır (Dyson, 1991; Simmerman, Blacher ve Baker, 2001).

Özel gereksinimli bir çocuğun varlığıyla çocuğun gelişimiyle ilgili aile içinde bazı kararlar alınması ve rol dağılımlarının yapılması gerekmektedir ve bu durum aile üyelerinin statüleri ile bu statülerden beklentilere göre farklılık gösterebilir (Aydın, 2019). Dilsiz, (2019) aile içi rollerin adaletli ve eşit dağılımı ve sorumluluğun uygun paylaşımının yanı sıra rollerin belirlenmesi ve bireylerin sorumluluklarını yerine getirmesi üzerine durmuştur yani rolleri belirlenmiş bir aile daha işlevseldir denilebilir ve işlevsel bir ailede maddi ve manevi konularda kararlar almak ve kurallar koymak daha kolaydır. Aynı çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan ailelere yönelik gerçekleştirilen eğitim programında da ön test-son test puan farklılıklarında ADÖ-Roller alt testinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark elde edilmemiştir. Bu düşünceyle birlikte araştırmamız doğrultusunda ortaya çıkan aile içi roller ile değişkenler arasındaki negatif ilişkiye neden olabilecek etkenler olarak toplumsal cinsiyet rolleri kapsamı ile anne ve babalara atfedilen görev tanımlarının, anne ve babaya ait önceden tanımlanmış davranış kalıplarının, ebeveynlerin statülerinin ve aile içi rollerin getirdikleri sorumlulukların etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekler farklı şekillerde sosyal desteklerden yararlandıkları ve stresle baş etme stratejilerinin değiştiğini gösteren çalışmalar mevcuttur (Pepperel, Paynter ve Gilmore, 2016). Örneğin Halberg, (2014) çalışmada özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerde özellikle annelerin stresli yaşam koşullarından daha fazla etkilendiklerini ancak annelerin olumsuz duygularla ve sorunlarla başa çıkma gibi konularda, babaların da daha çok finansal sorunlara yönelik daha etkili stratejiler geliştirdikleri sonucuna ulaşmıştır. Duru ve Duyan (2017) da çalışmalarında engelli çocuğa sahip ailede özellikle annenin hem ailede hem de toplumda görev ve sorumluluklarıyla ön planda, babanın da daha çok arka planda aileyi finanse etme konumunda rol aldığını ifade

etmişlerdir. Bu noktada toplumsal cinsiyet unsuruna bağlı olarak genel olarak erkeklerin iş hayatına atılması ve evi geçindirme gibi sorumlulukların verilmesi, kadınların ise evlilik sürecinde ev işleri ve çocuk bakımı ile ilgili sorumluklara tabi tutulması (Alesina, Giuliano ve Nunn, 2013) araştırma kapsamında bu sonucun elde edilmesine neden olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla ebeveynler çocuklarının sorumluluklarındaki rolleri algılarken, rollerin içerik ve yoğunluğundan çok, rol paylaşımının olup olmadığını değerlendirmiş olabilirler. Yine ebeveynlerden sorumluluğu çoğunlukla kabul eden ebeveynle birlikte işlerin sorunsuz yürümesi ya da karşılaşılan sorunların atılması bu duruma örnek olarak verilebilmektedir. Ayrıca araştırmadan elde edilen bu sonucun nedeni olarak; örnekleme oluşturan ebeveynlerin 3-21 yaşlarında çocuklarının olması ve roller açısından birtakım stres yaratan problemleri bu süreçte atlatmış olabileceklerini düşündürmektedir.

Yine Tablo 5'te ADÖ-Roller ile ÇEYÖ-Çocuğu tanıma toplam puanı arasında negatif anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Sonuçlarımız, aile içi rol dağılımı ve sorumluluk paylaşımı ne kadar sağlıklıysa özel gereksinimli çocuğu tanıma becerisinin de o kadar yetersiz olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Aile bireylerinin duygularını ifade edebilmeleri, birbirlerine gereken ilgili gösterebilmeleri, birbirlerinin davranış standartlarına saygı duyma ve birbirlerini ilgilendiren şeylere karışma, işlevsel olma gibi eylemler aile içi rollerle ilgilidir (Şenses-Dinç vd., 2018). Li, Shaffer ve Bagger, (2015) özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin çocuklarının bakım sürecindeki zorluklara bağlı olarak aile yapısının farklı şekillerde etkilenebileceğini ve aile içi rolleri şekillendirme sürecinde de belirsizlikler yaşamalarına neden olabileceğini ifade etmektedirler. Bu noktada çalışmaya katılan ebeveynlerin özel gereksinimli çocuğa müdahale etme, yeteneklerini geliştirmede, özel gereksinimli çocuğa nasıl davranması gerektiğinin bilincinde olma gibi önemli konularda, aile üyelerinden birisinin (çoğunlukla annenin) sorumluluk almak istemesi üzerine çalışmamızda bu bulguya ulaşıldığı düşünölmektedir. Çalışan ve geçim sorumluluğunu üstlenen baba ve ev ile özel gereksinimli çocuğun sorumluluğunu üstlenen annenin içinde yer aldığı aile yapısı örneğinin bu düşünönceyi desteklediği söylenebilir. Bu bağlamda araştırmadan elde edilen bu bulguların özel gereksinimli ailelerin aile içi rolleri konusunda literatüre farklı bir bakış açısı kazandırabileceği düşünölmektedir.

ÇEYÖ-Çocuğu tanıma ile anlamlı olan değişkenler, Özyetkinlik ve Kendini Kontrol değişkenleridir. Literatürde çocuğu tanıma ve yılmazlık düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır ancak aile sisteminde bireylerin uyumlu içinde olabilmeleri konusunda disiplin, iletişim, kendine güven, bireyler arası esneklik

konular önem arz etmektedir (Özbay ve Aydoğan, 2013). Ayrıca yine yaşam içinde bireylerin sorumluluklarını yerine getirmesi, diğerleriyle etkileşime girmesi, diğerlerini anlama-saygı duyma ve bundan tatmin olma öz-yetkinliği oluşturmaktadır (Turan, 2017). Çin’de babalarla yapılan bir araştırmada da babaların, özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmakla birlikte duygusal destek kaynağı olarak en yakın aile üyelerini gördükleri ve babaların aile üyelerinden destek aldıkları sonucuna ulaşılmıştır (Hu, 2020). Bu araştırma sonucunu destekler nitelikte, özel gereksinimli çocuğun özellikleri ve karşılaşılan zorluklar söz konusu olduğunda aile üyelerinin etkileşimle birlikte birbirlerine destek olabildikleri, özel gereksinimli çocuğu anlamayla birlikte aile üyelerinin sorumluluklarını yerine getirmeyle öz-yetkinlik ve çocuğu tanıma arasındaki ilişki açıklanabilmektedir. Bu noktada çalışma sonuçlarımız aile içinde bireylerin uyumunun sürdürülebilmesi söz konusu olduğundan, aile bireylerinin özel gereksinimli çocuğun ihtiyaçlarını, güçlü ve zayıf yönlerini bildikleri, anlamaya ve olduğu gibi kabul etmeye çalıştıkları ve herhangi bir olumsuzluk yaşandığında normal gelişim gösteren diğer aile bireylerinin kendilerini tolere ederek aile içi uyumu sürdürmeye çalıştıklarını düşündürmektedir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu olarak annenin öğrenim düzeyi ile çocuğu tanıma becerileri, roller ve aile yılmazlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı yönündedir. Bu konuda elde edilen bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Ailelerin AYÖ, ÇEYÖ ve ADÖ Sonuçlarına İlişkin Kruskal Wallis Varyans Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Anne Öğrenim Düzeyi	n: (100*)	Ortanca	X ²	P
AYÖ	İlkokul	21	140,5000	5,059	,281
	Ortaokul	9			
	Lise	27			
	Ön Lisans	8			
	Lisans-Yüksek Lisans	35			
ÇEYÖ-Çocuğu Tanıma	İlkokul	21	86,2500	3,722	,445
	Ortaokul	9			
	Lise	27			
	Ön Lisans	8			
	Lisans-Yüksek Lisans	35			
ADÖ-Roller	İlkokul	21	2,1818	7,163	,128
	Ortaokul	9			
	Lise	27			
	Ön Lisans	8			
	Lisans-Yüksek Lisans	35			

*Araştırmaya katılan annelerin dördünden öğrenim düzeyleri ile ilgili bilgi alınamamıştır.

Tablo 6’da bulunan sonuçlara göre annelerin öğrenim düzeyi ile Aile Yılmazlığı, Çocuğu Tanıma ve Roller puanları arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Gruplar

arasında farklılık yoktur ($p>0,05$). Elde edilen bu sonuçlarla Aile Yılmazlığı, Çocuğu Tanıma ve Roller puanlarının annelerin öğrenim düzeylerine göre farklılaşmadığı söylenebilir. Çalışmanın bulgularıyla benzer şekilde Kocakaya ve Çalık Var'ın (2018) çalışmalarında ADÖ-Roller skoru ebeveynlerin öğrenim düzeyine göre anlamlı derecede farklılaşmamıştır. Ancak Tablo 6'daki sonuçlar araştırmanın örneklem sayısı dikkate alındığında ebeveynlerin öğrenim düzeylerine göre dağılımının aynı ya da benzer sayıda olmamasından kaynaklı olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim konu hakkında gerçekleştirilen çalışmalar bireylerin öğrenim düzeyinin hayata karşı bakış açısını şekillendirmede, karşılaştıkları sorunlarla baş edebilme kapasitelerinde, kendini ifade edebilme ve iletişim kurabilme yetilerinde önemli rol oynadığını, özellikle çocuğun bakımından birincil derecede sorumlu olan annelerin öğrenim düzeylerinin çocuklarının gelişimlerini desteklemede, aile içinde rolleri ve sorumlulukları işlevsel bir şekilde düzenlemede aktif görev üstlenmesine yardımcı olduğunu vurgulamaktadır (Greeff, 2000; İlhan, 2017).

Tablo 7. ÇEYÖ ve ADÖ Skorları ile AYÖ Sonuçlarına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

AYOTOP	B	Standart Hata _B	B	VIF	%95 Güven Sınırları		T	P
					ALT S	ÜST S		
Sabit	172,441	18,759			135,228	209,653	9,193	,000
ÇEYÖ-Çocuğu Tanıma	,045	,146	,031	1,102	-,243	,334	,311	,756
ADÖ-Roller	-16,497	4,875	-,332	1,102	-26,167	-6,827	-3,384	,001

n=104 R=0,342 R²=,117 (F=6,713756; p<0,01)

Araştırma kapsamında aile içi roller ve çocuğu tanıma becerilerinin aile yılmazlığı üzerinde etkisi olup olmadığı ile ilgili bulgular için Tablo 7'ye bakıldığında; *Roller ve Çocuğu Tanıma* puanlarının *Aile Yılmazlığı Ölçeği* puanları ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (R=0,342 R²=0,11, p<0,01). İki değişken, Aile yılmazlığının yaklaşık %11'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre roller, çocuğu tanıma değişkenine göre aile yılmazlığı

puanı üzerinde daha önemlidir. Roller alt ölçeğinin Aile Yılmazlığı Ölçeği üzerinde .05 düzeyinde anlamlı bir yordayıcı etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Regresyon denklemi anlamlıdır ($F=6,713756$, $p<0,01$). Regresyon analizi sonucunda regresyon kestirim denklemi şu şekildedir;

$$AYÖ=172,441+.045\text{Çocuğu Tanıma} - 16,497\text{Roller}$$

Aile içi rollerin ve çocuğunu tanıma becerileri açısından ailenin; kaynaklarını kullanması, çocuklarını sağlıklı yetiştirme, kendilerinin ve çocuklarının kişisel gelişimlerini sağlama ve aile sistemini yönetme gibi konulara özen gösterdiği düşünüldüğünde, elde edilen bu sonuç beklenenden düşük bir etkiye sahiptir. Konu hakkında yürütülen diğer çalışmalarda özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin yılmazlık düzeylerini etkilemede sosyal destek, sağlıklı aile yapısı, evlilik uyumu, maneviyat, karşılaştıkları olayları algılamada ve yorumlamadaki olumlu bakış açısı, esneklik, tecrübe, sorumluluk alma ve problemleri çözmede öğrenilen teorik bilgilerin pratikte kullanabilme becerisi gibi önemli unsurların rol oynadığı öne sürülmektedir (Greeff, Vansteenwegen ve Ide, 2006; Özbay ve Aydoğan, 2013). Çocuğunu tanıma becerilerine kıyasla rollerin aile yılmazlığı üzerinde daha önemli bir etkiye sahip olması da araştırma sonucunda elde edilen diğer bulgudur. Bu bağlamda ADÖ'nün alt boyutu olan roller aile içi sorumlulukları ve işlevleri etkilemesi yönüyle ailelerin yaşadıkları zorluk veya sorunlarla nasıl ve ne ölçüde başa çıktıklarının bir göstergesi olan aile yılmazlığı üzerinde daha önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Özşenol vd. (2003) tarafından engelli çocuğu olan ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi kapsamında yürütülen bir çalışma da aile içi rol dağılımlarının, ailelerin çocuklarının engelliliğini kabul ediş süreçlerinde, eşler arası uyum becerilerinde ve ailelerin psikolojik sağlamlıkları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu vurgulanmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin yer aldığı bu çalışmada, ebeveynlerin evlerinde sağlıklı bir aile yapısının olduğu, yılmazlık düzeylerinin yüksek olduğu ve ebeveynlerin çocuklarını iyi tanıdıkları görülmüştür. Bu sonuçlar özel gereksinimli çocuğa sahip olmakla birlikte ailelerin zorluklarla baş etmek üzere çaba sarf ettiklerini, ebeveyn olarak sorumluluk aldıklarını, özel gereksinimli çocuklarıyla özellikle gelişimsel destek hizmeti esnasında sürekli bir arada olmalarına bağlı olarak çocuklarını iyi tanıyabildiklerini ve gelişimlerini desteklemek için çaba sarf ettiklerini düşündürmektedir.

Çalışmada elde edilen önemli sonuçlardan biri de aile içi rol dağılımlarının, aile bireylerinin gelişimlerinin desteklenmesinin ve sorumluluk paylaşımı ile sorumlulukların yerine getirilmesinin, aile yılmazlığı ve çocuğu tanıma yetisiyle olan düşük negatif ilişkisidir. Sağlıklı bir ailede adil paylaşılan sorumluluklar ile aile bireylerinin yılmazlığı ve birbirlerini tanımaları arasındaki ilişkinin olumlu ve yüksek derece olması beklenilirken çalışmamızın bulguları şaşırtıcıdır. Çünkü sağlıklı rol dağılımının ve aile yapısının bireyleri güçlendirerek yılmazlık düzeyini de arttıracakı düşüncesi daha muhtemel görünmektedir. Çalışma sonuçlarımıza göre ebeveynlerin yılmazlık düzeyleri ile çocuğu tanıma yetilerinin yüksek olması ve rol dağılımlarının sağlıklı aile yapısına yakın olması ancak aile içi rollerin bütün değişkenlerle negatif ilişkisinin olması sonucu toplumsal cinsiyet rolleri, ebeveynlerin toplumdaki statüleri ve ebeveynlerin kendilerini değerlendirmeleriyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Bu noktada yapılacak diğer çalışmalarda özel gereksinimli çocuğun bakımına ilişkin cinsiyet rolleri ele alınabilir. Özel gereksinimli çocuk odağında anne, baba ve çocukların cinsiyetleri, rolleri ve beklentileri incelenebilir.

Çalışmamızdan elde edilen bir diğer sonuç özel gereksinimli çocuğu tanıma ve aile içi rollerin, ailelerin yılmazlık düzeyleri üzerinde anlamlı fakat düşük düzeyde bir etkisi olduğu sonucudur. Bu durum aile yılmazlığı üzerinde etkili olabilecek sosyal destek, eşlerin uyumu, ailenin değerleri, aile bireylerinin çıkan zorlukları algılama ve bunlarla baş etme gücü, tecrübeleri gibi farklı değerşkenlerin olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca elde edilen sonuçlara göre özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin aile yılmazlığı, aile içi roller ve çocuğu tanıma becerileri ebeveynlerin öğrenim düzeylerine göre anlamlı bir fark göstermemektedir. Yapılan bu çalışmanın pilot bir çalışma olması nedeni daha geniş örneklem grupları ile çalışmanın tekrarı ve ebeveynlerin öğrenim düzeyi açısından durumun yeniden değerlendirilmesinin yararlı olacağı düşünölmektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlardan bir diğeri de ebeveynlerin aile yılmazlığı alt boyutlarından en yüksek mücadelecilik-meydan okuma alt ölçeğinde yüksek yılmazlık düzeyine sahip olduklarıdır. Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmak, çocukların potansiyelini en üst düzeyde kullanabilmeleri için sağlık, eğitim ve toplumun özel gereksinimliliğe bakışı ile bireyin kabulü gibi pek çok kanalda mücadele etmeyi gerekmektedir. Bu durum ailelerin çocuklarına bakım sağlama, ihtiyaçlarına ve gereksinimlerine cevap verme, gelişimlerini destekleme, kaynaklara ulaşma, güçlüklerle tek başına başa çıkabilecek potansiyele sahip olmayla birlikte ailenin farklı nedenlerden dolayı aktif olması ve sorumluluğu alması konularıyla ilişkili olabileceğini

düşündürmektedir. Araştırma sonucunda ebeveynlerim mücadelecilik-meydan okuma alt ölçeğinden aldıkları yüksek puan aslında bu becerinin zamanla kazanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin çocukları ile ilgili tanı konusunda edindikleri ilk bilgiler döneminden itibaren ailenin yılmazlık sürecinin takibi ve yılmazlık açısından ebeveynlerin güçlendirilmesi çok önemlidir. Bunun için yapılabileceklerin bu süreçte alan uzmanları tarafından planlı bir program ile ele alınması hem sürecin daha sağlıklı ilerlemesini hem de çocuğun gelişimsel açıdan ve aile bütünlüğü açısından olumlu gelişmeleri sağlayacağı düşünülmektedir.

Özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynler yaşam süresince pek çok zorlukla karşı karşıya kalabilmektedirler. Anne, baba, kardeşler ve diğer aile bireylerinin aile içinde sorumluluklarının paylaşımı, engelli çocuklarını tanıma ve çocuğun potansiyelini gerçekleştirme çabaları, diğer aile bireylerinin de kendi yaşantıları için güçlü kalabilmeleri ve uygun motivasyonu geliştirebilmeleri, çözümlenmesi gereken çok bileşenli karmaşık bir yapıyı oluşturmaktadır. Ailelerin desteklenmesi, hissedilen stres ve kaygıların azaltılarak aile içinde eşit ve dengeli bir rol dağılımının sağlanabilmesi, aileyi güçlendirme ve gerekli görüldüğü noktalarda uygun müdahale programlarının oluşturulmasında anahtar role sahip olacaktır. Bu noktada özel gereksinimli çocuğun fark edilmesi basamağından itibaren psikiyatri, çocuk gelişimi, sosyal hizmet, psikoloji gibi alanlardan ilgili profesyonellerin iş birliği içinde çalışabilmelerinin aileleri ve dolayısıyla toplumu destekleyeceği düşünülmektedir.

Ailelerin olası yük ve streslerini azaltmak, süreçte yalnız olmadıklarını görmeleri adına gerekli danışmanlık programları hazırlanarak ebeveynlere zorluklar karşısında mücadele etme ve etkili problem çözme becerileri kazandırılabilir. Buna ek olarak ailelerin sosyal destek ve etkileşim ihtiyaçlarını giderebilmek için sosyal hizmet uzmanı, çocuk gelişimi uzmanı, özel eğitimci, psikolog, fizyoterapist gibi disiplinler arası meslek elamanlarından oluşan bir grubun özel gereksinimli çocukları olan ailelere engellilik süreci ile baş etmeye ve çocukların ve ailelerin sosyal uyumlarını sağlamaya yönelik kendi alanlarına özgü bir öğrenme bilinci kazandırabilirler.

Yapılan bu araştırma özel gereksinimli ailelerle gerçekleşecek diğer çalışmalar için pilot ve örnek bir çalışma olarak ele alınabilir. Dolayısıyla bu araştırma sonuçlarının araştırmacılara öneri niteliğinde olduğu ve yeni planlanacak çalışmalar için küçük bir rehber olduğu düşünülmektedir. Yapılacak sonraki araştırmalar farklı sosyo-ekonomik düzeye ve öğrenim seviyesine sahip daha fazla anne ve babanın araştırmaya

katılımıyla planlanabilir ve elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir. Ayrıca özel gereksinimli çocuğu olan ailelerde aile yılmazlığını etkileyen faktörleri araştıran daha kapsamlı çalışmalar yürütülebilir ve farklı engel gruplarında ailelerin yılmazlık düzeyleri ile ilgili karşılaştırmalı değerlendirmelerle alanyazına katkıda bulunulabilir. Özel gereksinimli çocukların engel derecelerine göre yine karşılaştırılmalı bir çalışma yapılabilir.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Araştırmanın birinci yazarının Kapadokya Üniversitesi'nde öğretim elemanı olması ve etik kurul belgeleri ile ilgili düzeltme vb. konularda zaman açısından sürecin kontrolü ve kurul tarafından istenebilecek düzenlemeler konusunda kolay erişilebilir olmanın avantajı düşünülerek ilgili üniversitenin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 01.04.2019 tarihli 2019.03 karar nolu etik kurul onayı alınmıştır ve veriler Ankara ilinde toplanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akkök, F., Aşkar, P., & Karancı, N. (1992). Özürü bir çocuğa sahip anne-babalardaki stresin yordanması. *Özel Eğitim Dergisi*, 1(2), 8-12.
- Alacahan, O. (2010). Aile birliğini oluşturan faktörler ve işlevleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 289-298.
- Alesina A, Giuliano P & Nunn N. (2013). On the origins of gender roles: Women and the plough. *The Quarterly Journal of Economics*, 128(2):469-530.
- Alpay, R. (2016). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlilik- güvenilirlik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Altındağ Kumaş, Ö., & Sümer, H. M. (2017). Özel gereksinimli küçük çocuğu olan annelerin özyetkinlikleri, yılmazlık düzeyleri ve stres düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27 (1), 163-173.
- Arellano, A., Denne, L.D., Hastings, R. P., Hughes, C. (2017). Parenting sense of competence in mothers of children with autism: Associations with parental expectations and levels of family support needs, *Parents and Families*, 44(2), 212-218.
- Aydın, A. & Yamaç, A. (2014). The relations between the acceptance and child rearing attitudes of parents of children with mental disabilities. *Eurasian Journal of Educational Research*, 54, 79-98.

- Aydın, A; Arslantürk Egin, C.T. (2018). Zihin engelli, serebral palsili ve otizmlı çocuk ebeveynlerinin psikolojik dayanıklılıkları ile ebeveynlik algılarının karşılaştırılması. *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi / OMU Journal of Education Faculty*, 37(1), 171-188.
- Aydın, A. (2019). Özel gereksinimli çocuk ebeveynlerinin yaşamda anlam ve kendilik algılarının psikolojik dayanıklılıklarıyla ilişkisi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9 (3), 487-505.
- Bildirici, F. (2014). Özel eğitime gereksinimi olan çocuğa sahip ailelerde aile yükü ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişki. *Haliç Üniversitesi Dergisi*, 7 (1), 120-127.
- Bhana, A., & Bachoo, S. (2011). The determinants of family resilience among families in low- and middle-income contexts: a systematic literature review. *South African Journal of Psychology*, 41 (2), 131-139.
- Cuzzocrea, F., Murdaca, A. M., Costa, S., Filippello, P., Larcan, R. (2015). Parental stress, coping strategies and social support in families of children with a disability, *Child Care in Practice*, 22(1), 3-19.
- Çetrez İşcan, G., & Malkoç, A. (2017). Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin umut düzeylerinin başa çıkma yeterliği ve yılmazlık açısından incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 120-127.
- Dilsiz, H. (2019). Serebral palsili çocukların ebeveynlerine uygulanan aile eğitimi programının aile işlevleri, yılmazlık ve umutsuzluk üzerine etkisinin incelenmesi (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi), Ankara.
- Duygun, T., & Sezgin, N. (2003). Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine olan etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(52), 37-52.
- Dyson, L. L. (1991). Families of young children with handicaps: Parental stress and family functioning. *American Journal on Mental Retardation*, 95(6), 623-629.
- Duru, S., Duyan V. (2017). Engelli çocuğa sahip ailelerde toplumsal cinsiyet rolleri, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(2)
- Ergin, D., Şen, N., Eryılmaz, N., Pekuslu, S., Kayacı, M. (2001). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeyi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10 (1), 41-48.
- Gizir, C. A. (2006). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28).
- Greeff, A. (2000). Characteristics of families that function well. *Journal of family Issues*, 21(8), 948-962.

- Greeff, A. P., Vansteenwegen, A., & Ide, M. (2006). Resiliency in families with a member with a psychological disorder. *The American Journal of Family Therapy*, 34(4), 285-300.
- Hallberg, U. (2014). Differences in health and well-being of parents of children with disabilities, *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 9(1).
- Howard, V. F., Williams, B., Lepper, C. E. (2010) Very young children with special needs: a foundation for educators, *Families and service Providers*. Pearson. N.J.
- Hu, X. (2020). Chinese fathers of children with intellectual disabilities: Their perceptions of the child, family functioning, and their own needs for emotional support, *International Journal of Developmental Disabilitie*. doi: 10.1080/20473869.2020.1716565
- Işıkhan, V. (2005). Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin psikososyal ve sosyoekonomik sorunları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 16(2), 35-52.
- İlhan, T. (2017). Özel Gereksinimli 3-6 yaş çocuklarının ebeveynlerinin stres düzeyleri ile rolleri arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(3), 383-400.
- İçmeli, C., Ataoğlu, A., Canan, F., & Özçetin, A. (2008). Zihinsel özürli çocukları olan ebeveynler ile sağlıklı çocuklara sahip ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarının karşılaştırılması. *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi*, 3, 21-28.
- Kaner, S., & Bayraklı, H. (2010). Aile Yılmazlık Ölçeği: Geliştirilmesi, geçerliği ve güvenilirliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 47-62.
- Kaner, S., Bayraklı, H., Güzeller, C.O. (2011). Anne babaların yılmazlık algılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 12(2) 63-78.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kılıç, S. (2013). Örnekleme yöntemleri. *Journal of Mood Disorder*, 3(1), 44-46.
doi:10.5455/jmood.20130325011730
- Kocakaya, R., Çalık Var, E. (2018). Aile işlevselliği: Engelli üyeye sahip aileler örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(3), 707-716
- Köksal, G., Kabasakal, Z. (2012). Zihinsel engelli çocukları olan ebeveynlerin yaşamlarında algıladıkları stresi yordayan faktörlerin incelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 71-91.
- Köse, İ. A., & Öztemur, B. (2014). Kayıp veri ele alma yöntemlerinin t-testi ve ANOVA parametreleri üzerine etkisinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 400-412.

- Li, A., Shaffer, J., & Bagger, J. (2015). The psychological well-being of disability caregivers: Examining the roles of family strain, family-to-work conflict, and perceived supervisor support. *Journal of Occupational Health Psychology, 20* (1), 40-49.
- Özbay, Y., Aydoğan, D. (2013). Aile yılmazlığı: Bir engele rağmen birlikte güçlenen Aileler *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 7* (31), 129-146.
- Özsoy Altuğ, S., Özkahraman, Ş., Çallı, H. F. (2006). Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşadıkları güçlüklerin incelenmesi. *Aile ve Toplum, 3* (9), 69-77.
- Özşenol, F., Işıksan, V., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R., Gökçay, E. (2003). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi, 45*(2), 156-164.
- Palancı, M. (2018). Engelli çocuğa sahip anne babaların aile Yılmazlığı, öznel iyi oluş ve evlilik uyumlarının psiko-sosyal yeterlilikler ile yordanması. *Eğitim ve Bilim , 43* (193), 217-236.
- Pepperell, A., Paynter, J., Gilmore, L. (2016). Social support and coping strategies of parents raising a child with autism spectrum disorder, *Early Child Development and Care, 188*(10), 1392-1404
- Rutter, M. (2006). The promotion of resilience in the face of adversity. A. Clarke-Stewart & J. Dunn (Ed.), içinde *The Jacobs Foundation series on adolescence. Families count: Effects on child and adolescent development* (ss. 26-52). Cambridge University Press.
- Simmerman, S., Blacher, J., & Baker, B. L. (2001). Fathers "and mothers" perceptions of father involvement in families with young children with a disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability, 26*(4), 325-338.
- Sivrikaya, T., & Tekinarslan, İ. Ç. (2013). Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerde stres, sosyal destek ve aile yükü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 14*(02), 17-31.
- Şenses Dinç, G., Şahin, M., Bilgili, D., Çöp, E., Göker, Z., Hekim, Ö., (2018). Anne psikopatolojisi ve aile işlevselliğinin ergenlerin intihar niyeti ve davranışı üzerine etkisi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 11*-18.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2018). *Using Multivariate Statistics, 7th Edition*. New York: Pearson Education.
- Turan, N. (2017). Otistik çocuğa sahip ailelerin yılmazlık düzeylerinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi), Gaziantep.
- Yeşil, R., Arslanderen, M. ve Şahan, E. (2018). Çocuk eğitimi yeterliği ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması (Validity and reliability study of the child education

efficiency scale), *International Online Journal of Educational Sciences*, 10(3), 283-302.